

УДК [159.922.1:351.74](477)

Нежута А.В., к. психол. н., викладач кафедри соціології та психології факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ОПТИМІЗАЦІ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ПРАВООХОРОНЦІВ В ГЕНДЕРНОМУ АСПЕКТІ

В даній статті визначені основні напрямки оптимізації процесу професійного самовизначення правоохоронців та сформульовані практичні рекомендації щодо оптимізації процесу професійного самовизначення правоохоронців в гендерному аспекті.

Ключові слова: професійне самовизначення, особистість, професійна діяльність, професійна підготовка, мотивація, правоохоронці, адаптація, професіоналізм, практичні рекомендації, оптимізація.

В данной статье определены основные направления оптимизации процесса профессионального самоопределения правоохранителей и сформулированы практические рекомендации по оптимизации процесса профессионального самоопределения правоохранителей в гендерном аспекте.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, личность, профессиональная деятельность, профессиональная подготовка, мотивация, правоохранители, адаптация, профессионализм, практические рекомендации, оптимизация.

Постановка проблеми. Специфіка сучасної правоохоронної діяльності вимагає від працівників органів внутрішніх справ ґрунтовних юридичних знань, розвиненої правової та психологічної культури, сформованих умінь і навичок, морально – психологічної стійкості та фізичної підготовки. На сьогоднішній день у зв'язку з реформуванням системи правоохоронних органів у напрямку подальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини (згідно Указу Президента України № 311 від 15.02.2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів») загострилася проблема плинності кадрів, особливо серед молодих фахівців. Проблема реформування торкнулася професійно-психологічної підготовки майбутніх та молодих спеціалістів органів внутрішніх справ, виконання ними професійних обов'язків, ставлення правоохоронців до своєї професії. Всі ці фактори впливають на процес професійного самовизначення правоохоронців.

Професійне самовизначення - це не просто вибір професії, це пошук і знаходження людиною особистісного сенсу в професійній діяльності, яка обирається, опановується та вже виконується, а також – знаходження сенсу у самому процесі самовизначення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою професійного самовизначення займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені як Є.О. Клімов, М.С. Пряжніков, Л.М. Мітіна, Л.І. Новікова, М.М. Захаров, І.С. Кон, В.С. Симоненко, К.О. Абульханова-Славська, С.М. Іконнікова, Д. Сьюпер, Д. Тідельман, О. Хара, Д. Холланд, Ф. Парсон, Х. Томз, Г. Рис та ін..

В сучасній психології проблема професійного самовизначення правоохоронців розкривається в працях таких вчених як О.М.Бандурка, С.П. Бочарова, Л.М. Балабанова, В.Л. Васильєв, І.В. Жданова, О.В. Землянська, О.В. Тімченко, Г.Є. Запорожцева, А.В. Москаленко, П.В. Макаренко, О.В. Ступакова, Л.О. Шевченко та ін..

Метою даної статті є: 1. визначення основних напрямків оптимізації процесу професійного самовизначення правоохоронців; 2. ознайомлення з практичними рекомендаціями щодо оптимізації процесу професійного самовизначення правоохоронців в гендерному аспекті.

Виклад основного матеріалу. Психологічне забезпечення навчальної та професійної діяльності правоохоронців здійснюється працівниками служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України (згідно наказу МВС № 842 від 28.07.2004р. «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України»).

Заходи психологічного забезпечення сприяють цілеспрямованому розкриттю і розвитку здібностей особистості, зростанню її професіоналізму, працездатності, збереженню здоров'я і самого життя працівників органів внутрішніх справ при виконанні ними оперативно-службових завдань.

За результатами нашого дисертаційного дослідження на тему «Психологічні особливості професійного самовизначення правоохоронців на засадах гендерного підходу» [8] в межах психологічного забезпечення навчальної та професійної діяльності правоохоронців (згідно наказу МВС № 842 від 28.07.2004р. «Положення про службу психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України» та «Положення про психолого-педагогічне супроводження навчально-виховного процесу у навчальних закладах МВС України») виділено основні напрямки оптимізації професійного самовизначення особистості курсантів та працівників ОВС з урахуванням гендерних розбіжностей:

1. *Профорієнтаційний напрямок* передбачає формування у майбутніх спеціалістів професійної перспективи, спрямованої на вибір професії і ствердження себе як суб'єкта професійної діяльності [1; 7]. Завданнями профорієнтації є:

- формування у людини установки на власну активність та самопізнання як основу професійного самовизначення та самоствердження;
- ознайомлення із світом професій, кон'юнктурою ринку праці, правилами вибору професії, своїми правами та обов'язками;
- забезпечення самопізнання та формування "образу я", як суб'єкта майбутньої професійної діяльності;
- формування умінь аналізу різних видів професійної діяльності;
- формування вміння співвідносити "образ я" з вимогами професій до особистості та кон'юнктурою ринку праці й створювати на цій основі професійний план та його перевіряти;
- перевірка можливостей для самореалізації на різних видах професійної діяльності;
- розвинення загальнолюдських та професійно - важливих якостей особистості [3; 4; 5; 6; 9].

За даними нашого дослідження слід відзначити, що серед курсантів першого курсу в ієрархії типів професійної мотивації, компенсацийний тип займає друге місце (дівчата $3,34 \pm 0,83$; ; хлопці $3,53 \pm 0,76$). Тобто курсанти, які обирають професію правоохоронця з метою подолання в собі слабких рис характеру (невпевненість, тривожність, замкненість, некомунікабельність та ін.) надалі, у більшості випадків, мають певні проблеми під час професійної адаптації до умов служби в ОВС, що свідчить про зниження працездатності і внаслідок, невідповідність професії здібностям та характеру правоохоронця. Отже відділенням психологічного забезпечення вищих навчальних закладів МВС доцільно посилити профорієнтаційну роботу серед абітурієнтів на навчання у ВНЗ системи МВС та курсантів, особливо першого та четвертого курсів, як хлопців, так і дівчат з метою формування адекватних мотивів вибору професії. Також кадровим службам системи МВС рекомендовано більш ретельно відноситися до професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в органи внутрішніх справ.

2. *Психодіагностичний напрямок* в межах нашого дослідження спрямований на оцінку особливостей професійного самовизначення правоохоронців за допомогою запропонованого комплексу психодіагностичних методик, а саме: методика вивчення професійної мотивації А.П. Москаленка, методика вивчення цінностей особистості Ш. Шварца, методика вивчення системи життєвих сенсів В.Ю. Котлякова; методика вивчення факторів привабливості професії В.О. Ядова, спрямована на діагностику факторів, які показують, що приваблює людину в обраній професії і що не приваблює; малюнковий тест на тему «Я працівник міліції» спрямований на визначення неусвідомлених аспектів ставлення працівників міліції до себе та до обраного виду діяльності; колірний тест відносин Є.Ф. Бажина та О.М. Еткінда для вивчення емоційних компонентів ставлення правоохоронців до самого себе, до певних професійних, правових і загальнолюдських явищ. Цей комплекс методик доцільно використовувати: при професійно-психологічному відборі кандидатів на навчання у вищі навчальні заклади системи МВС з метою визначення їх психологічної готовності до правоохоронної діяльності в органах внутрішніх справ України; для виявлення психологічних труднощів навчальної та професійної адаптації курсантів та працівників ОВС до службової діяльності; для вивчення психологічних особливостей працівників, які переміщуються на іншу посаду в системі МВС України, з метою визначення їх психологічних характеристик та прогнозування психологічної готовності до виконання ними певних оперативно-службових завдань; для вивчення психологічних особливостей працівників ОВС з метою визначення професійно-психологічної підготовки до виконання своїх функціональних обов'язків. За результатами дослідження практичним психологам системи МВС доцільно розробити професіограми щодо особливостей професійного самовизначення курсантів факультету слідства та дізнання та працівників слідчих підрозділів за гендерною ознакою та їх вплив на професійну діяльність. Крім цього рекомендовано проводити опитування з використанням комп'ютерної поліграфної техніки під час професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в органи внутрішніх справ України та навчання у вищих навчальних закладах МВС України,

при здійсненні планових, періодичних обстежень правоохоронців з метою вивчення особливостей професійного самовизначення.

3. *Психокорекційний напрямок*, метою якого є формування та розвиток соціально-психологічної зрілості особистості, осмисленості професійної діяльності, трансформація негативних психологічних аспектів ціннісно-сміслової, мотиваційної сфер особистості та системи ставлень до себе та до обраного виду діяльності.

Для підвищення професійної ідентифікації у правоохоронців, практичному психологу рекомендовано акцентувати увагу на системі ставлень, тобто доцільно розвивати наступні детермінанти:

- у курсантів першого та четвертого курсів, незалежно від статі, позитивне ставлення до свого керівництва, до виконання професійних обов'язків, до своєї кар'єри взагалі.

- у працівників ОВС жіночої статі позитивне ставлення до виконання професійних обов'язків, до себе, до свого майбутнього, до роботи; у чоловіків в межах своєї професії формування уявлення про можливість принесення користі суспільству, позитивне ставлення до свого керівництва, до роботи.

Нерозуміння особистістю свого місця в структурі професійних відносин зареєстровано майже у 25 % правоохоронців незалежно від статі та етапу професійного становлення – це є досить негативним чинником професійного самовизначення.

Для оптимізації процесу професійного саморозвитку курсантів та працівників ОВС, практичному психологу доцільно проводити професійно-психологічні тренінги з правоохоронцями-чоловіками та жінками:

- *тренінг пізнавальних якостей* включає тренінги з розвитку професійної пам'яті, професійної спостережливості й уваги, тренування з розвитку професійної чутливості;

- *комунікативний тренінг* спрямований на оволодіння навичками встановлення психологічного контакту і довірливих стосунків, здійснення психологічного впливу на осіб, які становлять оперативний інтерес;

- *психорегулюючі тренування* призначені для опанування навичками саморегуляції поведінкових реакцій, емоційно-вольових процесів, що дозволяють регулювати емоційні стани правоохоронців, знімати напругу, створювати певний позитивний настрій в професійній діяльності працівників ОВС. Слід відзначити за даними нашого дослідження, що такий вид тренінгу більш необхідний правоохоронцям чоловічої статі.

Крім цього рекомендовано ще використовувати *психологічне моделювання умов і труднощів службової діяльності* – це комплекс прийомів та засобів, що дозволяють створити зовнішні і внутрішні (психологічні) умови, близькі до реальних умов службової діяльності;

Не менш важливим методом психологічної підготовки вважається *метод психологічного аналізу і вирішення практичних завдань*, досягнення якого є реальною перевіркою рівня професійно-психологічної підготовленості правоохоронців. Вирішення практичних ситуацій дозволяє правоохоронцям застосовувати отримані практичні знання, навички і вміння в службовій діяльності [2]. Серед сучасних психологів, які займалися проблемою впровадження тренінгів

гових технологій у професійну діяльність правоохоронців, відомі Г.В. Попова, Л.І. Мороз, О.В. Тімченко, Д.А. Кобзін, А.П. Москаленко та інші.

Стосовно ціннісно-сислової сфери, рекомендовано підвищити орієнтацію у чоловіків – правоохоронців на стримування й попередження дій професійного характеру, які повинні відповідати соціальним і професійним очікуванням (цінність «конформність»); прагнення до розуміння людей, їх захисту, терпимість до них (цінність «універсалізм»); також підвищити орієнтацію у курсантів та працівників ОВС, незалежно від статі, на отримання задоволення від життя, від професійної діяльності (гедоністичний сенс життя), пізнання себе, життя (когнітивний сенс життя). Крім цього доцільно підвищити рівень адекватної професійної мотивації у практичних працівників ОВС, тому що за даними нашого дослідження спостерігається тенденція зниження адекватних мотивів професійної діяльності у працівників слідчих підрозділів. Особливо це стосується правоохоронців чоловічої статі.

4. *Психопрофілактичний напрямок* в межах нашої роботи спрямований на застосування практичними психологами системи МВС психологічних та психофізіологічних засобів попередження виникнення станів перевтоми, психічного (емоційного) вигорання, нервово-психічної напруженості, деструктивних форм поведінки у курсантів та працівників ОВС, про що свідчать результати дослідження стосовно наявності у чоловіків і жінок таких непривабливих факторів професії, як невідповідність праці здібностям і характеру, наявність частого контакту з людьми, недостатня оцінка важливості праці в суспільстві, неможливість самовдосконалення, великий робочий день.

Для керівників підрозділів ОВС та атестаційних комісій слід звернути увагу на молодих спеціалістів, як чоловіків так і жінок зі стажем роботи до 3 років, які в своїй професійній діяльності все частіше зіштовхуються з так названою «навченою безпорадністю» - це коли дії відокремлені від результату. Тобто знання, вміння та навички, придбані за період навчання, правоохоронець прагне реалізувати в своїх професійних діях, але в результаті роботи з'ясовується, що дії були марними. Ця ситуація призводить до зниженої працездатності, негативного ставлення правоохоронця до своїх професійних обов'язків, до своєї професії взагалі. Практичним психологам доцільно проводити індивідуальні та групові заняття профілактичного характеру з метою попередження виникнення у правоохоронців чинників, які сприяють формуванню негативного ставлення до своєї роботи, проблемній адаптації, також рекомендовано проводити профілактичні заняття з правоохоронцями, які мають постійний доступ до табельної вогнепальної зброї з метою попередження виникнення нервово-психічної напруженості, деструктивних форм поведінки.

5. *Психоконсультаційний напрямок* полягає в наданні курсантам та працівникам ОВС інформаційних послуг психологічного характеру для подолання певних професійних труднощів, що перешкоджають професійно-особистісному зростанню. Практичним психологам рекомендовано надавати психологічні послуги правоохоронцям – жінкам та чоловікам, для подолання труднощів в деяких аспектах професійного самовизначення, а саме: мотиваційна, ціннісно-сислова сфери, система ста-

влень до себе та до своєї професії. Також надання консультативної допомоги чоловікам-правоохоронцям з метою поліпшення їх взаємодії з різними верствами населення, представниками засобів масової інформації. Крім цього проводити психологічне консультування з керівниками підрозділів ОВС та ВНЗ МВС з метою вдосконалення організації і проведення індивідуальної психопрофілактичної і соціально-психологічної роботи з курсантами та практичними працівниками ОВС.

6. *Просвітницький напрямок* спрямований на осмислення психологічних чинників професійного самовизначення правоохоронців.

З керівниками підрозділів ОВС доцільно проводити заняття стосовно ознайомлення їх з практичними навчальними курсами, які курсанти вивчають за період навчання у ВНЗ системи МВС, для того щоб бути інформованими щодо професійних навичок, умінь та знань молодих спеціалістів і на основі цього вимагати від них виконання відповідних професійних завдань. Також для адаптації в професійній діяльності молодий працівник повинен бути правдиво проінформований керівництвом підрозділів ОВС про всі особливості служби, тобто: про реально існуючу ситуацію, перспективи, пов'язані з матеріально-технічним забезпеченням підрозділу, зарплатою, матеріальним становищем працівника ОВС, житлом, харчуванням, формою. Це дозволить запобігти цілому ряду труднощів, пов'язаних з обманутими очікуваннями, халатним ставленням до служби, порушенням закону, дисципліни та звільненням.

За результатами нашого дослідження можна констатувати про негативне ставлення молодих працівників, незалежно від статі, до свого керівництва. Для подолання труднощів в установленні стосунків керівникам підрозділів доцільно було б цікавитися процесом адаптації не тільки з погляду оцінки дисципліни та результатів діяльності, але й з погляду особистісних переживань правоохоронця. Не можна оцінювати професійну діяльність молодого працівника за тими ж критеріями, що і професіонала. У ставленні до молодого правоохоронця слід уникати позиції «він молодий і нічого ще не заслужив». Витрачені зусилля на допомогу в професійній адаптації, систематичний контроль цього процесу призведе до успішного подолання труднощів адаптації і підвищення ефективності діяльності.

В роботі вищих навчальних закладів системи МВС доцільно проводити з курсовими офіцерами та професорсько-викладацьким складом заняття, спрямовані на практичне використання в навчально-професійній діяльності комплексу психологічних факторів, що сприяють осмисленню психологічних чинників професійного самовизначення курсантів, а саме: важливість професії в суспільстві, можливість самовдосконалення, можливість досягти соціального визнання та поваги, відповідність професії здібностям та характеру, вміння працювати в напрямку системи «людина – людина». Крім цього удосконалити як серед курсантів, незалежно від статі, так і серед працівників ОВС, організацію роботи щодо підвищення престижу професії працівника органів внутрішніх справ України та авторитету міліції.

Таким чином, визначення основних напрямків та надання практичних рекомендацій стосовно оптимізації процесу професійного самовизначення

правоохоронців є сьогодні надзвичайно актуальним впровадженням в професійну діяльність правоохоронців, як чоловіків, так і жінок. Адже, корегуючи мотиваційну, ціннісно-смыслову сфери, систему ставлень правоохоронців до своєї професії, ми можемо досягти великих результатів, які в свою чергу позитивно вплинуть на виконання службових обов'язків, підняття морального духу правоохоронців та на особистість взагалі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимова Н.П. Профессиональная ориентация, профотбор и профессиональная адаптация молодежи / Н.П.Анисимова, И.В.Кузнецова. - Ярославль, 2000. - 119 с.

2. Гуменюк Л.Й. Психологія професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ : навчальний посібник / Л.Й.Гуменюк, І.В.Сулятицький. - Львів: ЛьвДУВС, 2011. - 648 с.

3. Закатнов Д. О. Професіографія як засіб підготовки старшокласників до професійного самовизначення / Д. О. Закатнов // Теорет.-метод. проблеми виховання дітей та учн. молоді : зб. наук. пр. / АПН України, Ін-т проблем виховання. - К. ; Житомир, 2005. - Вип. 7. - С. 309-314.

4. Зеер Э.Ф. Психология профессионального самоопределения в ранней юности. Серия: Библиотека психолога / Э. Ф. Зеер, О.А.Рудей. - Издательства: МПСИ, МОДЭК, 2008. - 256 с.

5. Ірхіна С. М. Профорієнтація та професійно-психологічний відбір в органах внутрішніх справ України : навч. посіб. / С. М. Ірхіна. - К. : РАЦ КНУВС, 2007. - 91 с.

6. Колісник Т.П. Концепція професійної орієнтації старшокласників на службу в органах внутрішніх справ України // Проблеми становлення інноваційних підходів в сучасній освіті: Зб. наук. пр. // Проблеми сучасності: культура, мистецтво, педагогіка. - Харків-Луганськ: Стиль-Издат, 2004. - С.52 - 61.

7. Колісник Т.П. Організаційно-педагогічні умови професійної орієнтації старшокласників на службу в органах внутрішніх справ України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т.П. Колісник. - Кіровоград, 2005.- 20 с.

8. Нежута А.В. Психологічні особливості професійного самовизначення правоохоронців на засадах гендерного підходу: дис. ...канд. психол. Наук: 19.00.06/ А.В. Нежута. - Х., 2012. - 204, [8] с.

9. Роша А.Н. Профессиональная ориентация и профессиональный отбор в ОВД: учебное пособие / А.Н. Роша. - М. : Академия МВД СССР, 1989. - 210 с.